

DE REFORMATIE I

Woord vooraf

De ouderen onder ons herinneren zich het vast nog: op 31 oktober 1517 sloeg Maarten Luther zijn 95 stellingen aan de deur van de slotkapel te Wittenberg. Hiermee laten wij de Reformatie beginnen. Een beweging, die al snel als het protestantisme door het leven gaat, zich in de loop der tijden over de gehele wereld verspreidt en tot vandaag een significant onderdeel van het Christendom vormt. In tegenstelling tot de Rooms-Katholieke Kerk, waaruit de kerken van de Reformatie voortkomen, is het protestantisme sterk verdeeld, in kerken en groepen, nationaal en langs theologische lijnen. De Protestantse Kerk Nederland (PKN), waartoe wij behoren, heeft haar oorsprong in de Reformatie van de zestiende eeuw in de gereformeerde traditie en ging in 2004 op in een vereniging met de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, eveneens wortelend in de zestiende eeuw, maar toch vanuit een andere geleiding. De PKN manifesteert dit karakter van vereniging doordat zij de belijdenisschriften van beide tradities erkent en daarmee -wellicht uniek in de wereld- een innerlijk tegenstrijdige belijdenis heeft. Dat zal in de loop van deze artikelenserie blijken.

Voor jongeren is de Reformatie en haar geschiedenis minder bekend. Geschiedenisles en -kennis zijn vandaag helaas weinig populair en voor veel mensen niet interessant genoeg om zich daarin te verdiepen. Omdat de Reformatie een onuitwisbaar stempel heeft gezet op de beschaving, de politiek en de maatschappelijke omstandigheden van Europa en zeker van ons land en zich door de gehele wereld heeft verspreid, is het de moeite waard om er in een aantal artikelen, die bij het kerkblad gevoegd zijn, aandacht aan te besteden. Dat is alleen langs hoofdlijnen mogelijk. Ik hoop, dat de bespreking van de hoofdgebeurtenissen van de Reformatie velen nieuwsgierig zal maken en tot het verlangen leidt om er dieper kennis van te nemen.

We staan de komende maanden stil bij de volgende onderwerpen:

- 1) De aanloop naar de Reformatie: de situatie van de Middeleeuwse Kerk en de oorzaken daarvan, de scheefgroei en de situatie van de kerk in de samenleving en vooral haar invloed op de burgers en de staat.
- 2) De punten, waarop de kritiek kwam en die op den duur tot de scheuring leidden. Deze punten zijn ook de, alle protestanten verbindende, kenmerken van de Hervorming.
- 3) De voorlopers van de Hervorming
- 4) Maarten Luther en de Lutherse Reformatie.

- 5) Zwingli en de Zwitserse Reformatie.
- 6) Johannes Calvijn en het gereformeerd protestantisme: hierbij zullen wij wat breder stil staan, omdat de calvinistische Reformatie vooral voor ons land van belang is. Maar bovendien, omdat de Reformatie van Geneve de meest radicale was, tal van onderdelen van de ambtsbeschouwing, de kerk, de sacramenten, de liturgie en de leer volledig omver wierp en in de wereld, o.m. via baptisten en evangelischen (!), de meeste invloed heeft uitgeoefend. De calvinistische Reformatie vormt de aanzet tot de vorming van ons land als een zelfstandige natie. Bij de beschouwing van het calvinisme schenken we ook aandacht aan de Doopsgezinden, die, ondanks ogenschijnlijke verschillen, behoorlijke verwantschap met de Geneefse Reformatie vertonen.
- 7) De verbreiding van de Reformatie en de gevolgen daarvan in Europa.
- 8) De Contra Reformatie en het Concilie van Trente: de oude moederkerk berustte niet in een groot terreinverlies en begon aan een herovering. Zij riep het Concilie van Trente bijeen, dat tal van hervormingen doorvoerde, de leerstellingen van de Reformatie verwierp en verschillende dogma's formuleerde. De breuk tussen Rome en Reformatie werd definitief.
- 9) De Reformatie in de Nederlanden.
- 10) De Reformatie en de Joden: de opvatting van de reformatoren en de vanaf de zeventiende eeuw sterk afwijkende visie van Gereformeerden (Nadere Reformatie)
- 11) Korte beschrijving hoe het na de zestiende eeuw verder ging.

Tot slot van dit woord vooraf: het woord "Reformatie" betekent hervorming. En dat beoogde de beweging ook. Zij wilde geen vernieuwing, die tot een ingrijpende verandering zou leiden. De reformatoren hadden geen ander doel voor ogen dan de terugkeer van de kerk in haar leer, leven, eredienst, ambten en sacramenten naar de Bijbel als het Woord van God en enige bron van Goddelijke openbaring en naar de leer en praktijk van de Vroege Kerk van het Nieuwe Testament en de eerste eeuwen daarna om zo de scheefgroei te hervormen en de kerk te zuiveren. In geen geval wilden zij een breuk in de kerk en een nieuwe stichten. Daartoe kwam het pas, toen bleek, dat in de Middeleeuwse Kerk geen ruimte was voor deze hervormingen.

1. De vorming van de Kerk van de Middeleeuwen

Het Nieuwe Testament geeft over de kerk als organisatie weinig aanwijzingen. Ook de eredienst, vermoedelijk eenvoudig, wordt niet uitvoerig behandeld. Een uitgebreide verhandeling omtrent de sacramenten ontbreekt eveneens. De brieven van de apostelen bieden een uiteenzetting van de leer, die uit het Evangelie voortvloeit. Tal van onderwerpen komen aan de orde. Zij betreffen voornamelijk de persoon en het werk van Jezus Christus, Zijn volbrachte Middelaarswerk, de aangebrachte verzoening

tussen God en mens en de toepassing daarvan voor en in de mens. De Bijbel vormde de enige bron van kennis en die bestond aanvankelijk alleen uit het Oude Testament. De brieven kwamen daarna en pas later de Evangelieën. Wat in die laatste stond beschreven, was niet aan twijfel onderhevig, al circuleerden er ook andere Evangelieën. Die naar de beschrijving van de vier evangelisten werden uiteindelijk als canoniek aangewezen.

Naar mate de kerk uitbreidde en verder van de tijd van de apostelen af kwam te staan, kwamen er afwijkingen. Er ontstonden afwijkingen omtrent de persoon van Jezus en Zijn Godheid, de naturen van Jezus (mens en God, alleen mens, alleen God?), betekenis van doop, de viering van het Avondmaal, de voorgangers en hun positie (waren zij eigenlijk niet een klasse apart boven de gewone gemeenteleden?), hoe heilig een mens kan worden. Er ontstonden scheuringen van wat aanvankelijk de algemene (=katholieke) kerk was. De Arianen, die loochenden, dat Jezus Christus van eeuwigheid Gods Zoon en van het zelfde wezen met de Vader was, er kwamen groepen op, die de heiligheid van de gemeenteleden benadrukten, en geen gemeenschap wilden onderhouden met diegenen uit de gemeente, die niet een dergelijke standaard vertoonden als zij zelf (Donatisten) en er waren mensen, die een zekere Montanus volgden, die op een gegeven moment zichzelf zag als de incarnatie van de Heilige Geest. De kerk werd vanaf de tweede eeuw reeds beïnvloed door Griekse filosofische stromingen, doorgaans als Hellenisme aangeduid. Weer anderen verwierpen de leer van de algehele zondigheid van de mens en stelden, dat de mens als een onbeschreven blad ter wereld kwam. Zonde was het gevolg van verkeerde voorbeelden. De voornaamste verkondiger (eigenlijk grondlegger) van deze opvatting was Pelagius, een Britse monnik.

Tegen deze afwijkingen kwamen mensen in verzet. Zij verdedigden de rechte (orthodoxe) en algemene (katholieke) leer. Athanasius trad in het krijt tegen de Arianen, Augustinus zowel tegen de Donatisten als tegen de leer van Pelagius. Augustinus zullen wij bij de bespreking van Luther en Calvijn nog tegen komen. Het opvallende is, dat zowel de Katholieke kerk als de Reformatie zich –beiden ook met recht- op Augustinus beroepen. Voor nu volstaat, dat hij als verdediger geldt van de ware katholieke (toen nog de algemene) leer. Maar de hieronder beschreven afwijkingen hebben de kerkvaders niet kunnen tegen houden. In een aantal hebben zij zelf een rol gespeeld.

Het is nodig om hier alvast een korte beschouwing te geven over de verhouding tussen de Kerk en de Joden. Bij de beschrijving van de reformatoren komt de verhouding met de Joden terug. De Reformatie heeft een flink deel van de negatieve houding van de Vroege Kerk jegens de Joden overgenomen, maar vooral het gereformeerd protestantisme week daarvan in positieve zin af. In de brieven van het Nieuwe Testament is de visie op de Joden gedeeltelijk negatief. Paulus, zelf een Jood, omschrijft Israël als het volk van God, dat door Hem niet is vergeten. Aan Gods beloften verbindt de apostel de zaligheid van geheel Israël. Uit de context valt niet goed af te leiden, of hij hiermee alle Joden, die ooit geleefd hebben, bedoelt (dat zou niet stroken met de

gegevens uit het Oude Testament) of de Joden, die op een bepaald moment leven. De Christelijke Kerk heeft deze woorden al vrij snel geestelijk uitgelegd: met Israël is het geestelijk Israël bedoeld, dat is de Nieuwtestamentische kerk, dat is, al diegenen daaruit, die werkelijk geloven.

Maar de teneur in de brieven jegens de Joden is toch negatief. De Joden zijn het volk, tot wie de Messias werd gezonden. Maar dit volk, dat tot die tijd het volk van God was, heeft zijn Messias verworpen. En dat niet alleen: de leidlieden van dit volk hebben de Messias door de Romeinen laten kruisigen op de valse beschuldiging van opstand tegen het Romeinse gezag. Zij hebben, waar mogelijk, de kerk tegengewerkt en soms de Romeinen aangemoedigd om de Christenen te vervolgen. In de Galatenbrief vaart Paulus hevig uit tegen die Joden, die, hoewel formeel tot de gemeente behorend, de wet van Mozes weer willen invoeren en zo de gelovigen tot een nieuwe dienstbaarheid willen brengen. Zij zijn, zo schrijft hij, van de genade vervallen. Johannes gaat in de Openbaring zo ver, dat hij de Joden noemt een synagoge des satans. Geen vleierende uitspraken. Onder de Christenen rijpt al spoedig de gedachte, dat de Joden vervloekt zijn. Dat de vloek, die zij over zich uitroepen, wanneer Jezus voor Pilatus staat, een vloek is, die niet alleen op het Joodse volk als geheel rust, maar ook op elke Jood persoonlijk. Ook gaat men er al snel van uit, dat de Joden niet langer Gods volk zijn, vooral na de verwoesting van Jeruzalem en de tempel in 70 na Chr.. Vanaf dat moment treden er ook geen Joden meer tot de kerk toe. Met name de Oosters Orthodoxe Kerken hebben daaruit de conclusie getrokken, dat voor de Joden geen heil meer mogelijk is, omdat zij kennelijk door God vervloekt zijn. Wellicht is dat ook de reden van het tot de dag van vandaag sterke antisemitisme onder de Slavische volken. Er begint al in de Vroege Kerk een lijn van Jodenhaat, die in de Middeleeuwen een spoor van bloed zal achterlaten.

We zullen in de volgende aflevering aan de hand van twaalf punten de ontwikkeling schetsen vanaf de Vroege Kerk tot de late Middeleeuwen: een ontwikkeling, die tot de Reformatie zal leiden en die voor alle protestanten leven vormt.

Wordt vervolgd